

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЗЕНГВА ВІКТОРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 821.161.2-31Хвильовий. 09

**ХУДОЖНЯ АНТРОПОЛОГІЯ ПРОЗИ М. ХВИЛЬОВОГО:
ГЕРОЙ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Безхутрий Юрій Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, завідувач, професор
кафедри історії української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Панченко Володимир Євгенович,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
професор кафедри літературознавства;

кандидат філологічних наук, доцент
Мельников Ростислав Володимирович,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, доцент
кафедри української та світової літератури.

Захист відбудеться «19» лютого 2013 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 6/85.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4).

Автореферат розісланий «18» січня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. М. Кремінська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Початок третього тисячоліття гуманітаристика зустріла новою хвилею зацікавлення концепцією «людини як центру буття» й філософською антропологією й антропологією літератури. Ця тенденція актуалізувала дослідження художньої антропології творів як письменників-класиків, так і сучасників (роботи В. Подороги про М. Гоголя й Ф. Достоєвського, В. Табачковського про Ю. Андруховича, І. Євlampієва про Ф. Достоєвського та ін.). Художня спадщина видатних майстрів української літератури надає значні можливості для таких наукових студій. На особливу увагу в цьому аспекті заслуговує творчість М. Хвильового, для якого проблема переосмислення концепції людини на тлі національних і загальноєвропейських катаклізмів початку ХХ століття була чи не центральною.

Час активної діяльності письменника (20–30-ті роки), як і перші десятиліття ХХ століття загалом, було ознаменовано кризою європейського світогляду, що зазнав деформацій на всіх рівнях – метафізичному, культурному, історичному, соціальному тощо. Ця криза породила специфічний образ сучасника, який значною мірою відрізнявся від моделей людини європейської цивілізації, сформованих протягом двох попередніх тисячоліть. Ціком закономірно першим на трансформації такого масштабу відреагувало мистецтво. Відкриття темних «тваринних» глибин людського єства, переосмислення метафізики, що у світі глобальних катастроф більше не могла виконувати роль «страхової спілки», новий погляд на людську психологію – це основні проблемні поля творчості класиків європейського літературного модернізму (Дж. Джойса, Андре Жіда, Ф. Кафки, М. Пруста та ін.) та об'єкти наукових досліджень провідних філософів і науковців того часу (Х. Плеснер, З. Фройд, М. Шелер, О. Шпенглер, К.-Г. Юнг та ін.). Присутні вони й у М. Хвильового – найзавзятішого поборника європейськості української літератури серед представників генерації Розстріляного відродження. Разом із тим, для його героя, який існує в революційно-месіанській парадигмі комуністичного міфу, характерне прагнення знайти вихід із тих онтологічних глухих кутів, що їх поставило перед особистістю початку ХХ століття відкриття та осмислення досі невідомих граней людини як біологічної, соціальної і культурної істоти. М. Хвильовий майстерно зобразив розколотість людського «Я», наявність у ньому різних, часто кардинально протилежних начал, боротьбу ірраціональних, інстинктивних потягів із голосом розуму, одвічну суперечність екзистенційного та суспільного тощо. Окремою, мабуть, найменш дослідженою на сьогодні сферою зацікавлень М. Хвильового-митця є проблема європейської людини як певного культурно-історичного типу та спроби сконструювати образ людини майбутнього Азіатського ренесансу. Відсутність у сучасному українському літературознавстві цілісного аналізу художньої антропології прози М. Хвильового зумовлює актуальність пропонованої роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вивчення художньої антропології прози М. Хвильового здійснюється в рамках комплексного плану науково-дослідницької роботи кафедри історії української літератури

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Жанрово-стильові особливості та поетика української літератури XVIII–XXI століть». Тему дисертації затверджено на засіданні Бюро науково-координаційної ради з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» при Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка (витяг із протоколу № 5 від 10 грудня 2009 року).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертації – розкрити специфіку художньої антропології прози М. Хвильового та визначити основні характеристики його героя як феномена культури. Відповідно до мети передбачається виконання таких завдань:

- з’ясувати сучасний стан рецепції прози М. Хвильового критикою та літературознавством;
- обґрунтувати теоретичні засади роботи крізь вихідні поняття: філософська антропологія, антропологія літератури, літературознавча антропологія;
- визначити особливості зображення центрального героя творів М. Хвильового як носія революційної ідеології;
- охарактеризувати дискурс вічних образів Фауста й Дон Кіхота в прозі М. Хвильового;
- окреслити специфіку художнього вираження концепції цивілізаційної кризи Європи та Азіатського ренесансу у творчості письменника.

Об’єкт дослідження – новели М. Хвильового, що увійшли до збірок «Сині етюди» та «Осінь», «Повість про санаторійну зону», незакінчений роман «Вальдшнепи», оповідання («Іван Іванович», «Із Вариніої біографії», «Ревізор» тощо).

Предмет дослідження – своєрідність художньої антропології прози М. Хвильового, сутність і способи репрезентації в ній героя як феномена культури.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну базу роботи складають праці з філософської антропології (М. Бердяєв, А. Гелен, Е. Кассієр, Х. Плеснер, М. Шелер та ін.); теорії культурологічного аналізу та антропології літератури (С. Аверинцев, Р. Барт, А. Бужинська, Б. Гаспаров, Р. Гіббонс, І. Євламπίєв, В. Ізер, Є. Косовська, В. Лейч, М. П. Марковський, Дж. Г. Міллер, Дж. Натолі, В. Подорога, Л. Тарнашинська, М. Фуко, О. Шпенглер, С. Яковенко та ін.). Комплексний підхід до досліджуваного матеріалу забезпечується поєднанням біографічного, інтертекстуального, культурно-історичного, описово-аналітичного, типологічного, мотивного, міфопоетичного методів. Використання біографічного, культурно-історичного й інтертекстуального методів пов’язано з необхідністю визначити особливості образу сучасника як людини кризової епохи в прозі письменника. Залучення міфопоетичного й мотивного аналізу забезпечує можливості простежити культурні орієнтири М. Хвильового, сутнісні домінанти його художнього світу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації вперше здійснено спробу розглянути прозу М. Хвильового крізь призму філософської та, відповідно, літературознавчої антропології, окреслити ті особливості образу людини у творчості письменника, що забезпечують їй актуальність до сьогодні. Уперше

у вітчизняному літературознавстві зосереджено увагу на культурно-історичних типах особистості, представлених у прозі письменника.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані у викладанні дисципліни «Історія української літератури ХХ століття», підготовці посібників із неї, розробці спеціальних курсів і наукових семінарів, пов'язаних із вивченням особливостей розвитку української прози першої половини ХХ століття, для написання курсових, дипломних, магістерських робіт у вищій школі, на уроках відповідної тематики, для факультативних і гурткових занять у загальноосвітній школі, при подальшому вивченні творчості М. Хвильового.

Особистий внесок здобувача. Робота виконана самостійно, без участі співавторів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та були представлені у формі доповідей і повідомлень на наукових конференціях, серед яких: Міжнародна наукова конференція «Місто-як-текст» (Бердянськ, 10–11 вересня 2009 року); Міжнародна наукова конференція «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки ХІХ–ХХІ ст. (до 175-річчя від дня народження О. О. Потебні)» (Харків, 5–7 жовтня 2010 року); ІХ Всеукраїнська наукова конференція «Слобожанщина: літературний вимір» (Луганськ, 18 лютого 2011 року); ХХ Міжнародна наукова конференція «Мова і культура» імені Сергія Бураго (Київ, 20–23 червня 2011 року); Всеукраїнська наукова конференція «"Харківський період" 20–30-х років ХХ століття в історії української літератури: ідеї, стилі, жанри» (Харків, 4–5 жовтня 2011 року).

Публікації. Результати дослідження викладено у п'яти статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи обумовлена її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 172 сторінки основного тексту та 19 сторінок списку використаних джерел (208 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано вибір теми роботи, її актуальність, сформульовано мету й завдання студії, визначено основні методи дослідження, предмет і об'єкт аналізу, висвітлено зв'язок теми з науковими програмами й планами, окреслено наукову новизну, практичну цінність отриманих результатів, наведено дані про апробацію результатів дисертації.

Перший розділ роботи – «Рецепція прози М. Хвильового критикою й літературознавством та теоретичні засади дослідження» – складається з двох підрозділів. У ньому представлено огляд літературознавчих праць за темою дисертації та визначено теоретично-методологічну базу дослідження.

У першому підрозділі першого розділу – «Творчість М. Хвильового в оцінці критики й літературознавства» – розглянуто еволюцію сприйняття прози

письменника в критичних та літературознавчих студіях. Від 20–30-х років ХХ століття і до сьогодні аналіз образу людини М. Хвильового вівся дослідниками з різних світоглядних філософсько-естетичних позицій. Трагічну, нездоланну прірву між революційною мрією та пореволюційною реальністю – характерну проблему творчості письменника – відзначали найбільш спостережливі його сучасники (О. Білецький, С. Єфремов, О. Дорошкевич, М. Зеров, Г. Майфет, М. Чирков та ін.). Особистість, розчакнута між вірою в комуністичний ідеал і національне відродження, – такою поставала людина в художньому світі М. Хвильового для частини критиків та літературознавців поза межами Радянської України (Д. Донцов, О. Теліга, Є. Маланюк, П. Голубенко, Г. Костюк та ін.). Для інших дослідників діаспори (Ю. Лавріненко, Ю. Шерех, М. Шкандрій та ін.) герой письменника – трагічна постать загальнолюдського масштабу, Дон Кіхот, який веде безнадійну боротьбу за життя, приречений на смерть духовну чи фізичну. У другій половині 1980-х – на початку 1990-х років звернення до художньої спадщини М. Хвильового (М. Жулинський, І. Драч, Л. Сенік та ін.) стало кроком до переосмислення усталеного в радянському суспільстві образу революціонера та революції. Дослідження 1990-х – 2000-х рр. (В. Агеєва, Ю. Безхутрий, Т. Гундорова, Ю. Ковалів, Р. Мельників, С. Павличко, В. Панченко та ін.) зосередили увагу на особливостях образу людини у прозі письменника, що характеризували її в контексті загальноєвропейських модерних тенденцій. У такому ракурсі герой М. Хвильового поставав як трагічна і одночасно «звичайна» для своєї доби постать, закинута в абсурдний, божевільний світ, де вона претензійно намагається реалізувати себе як «надлюдина», господар своєї долі, творець нової реальності. Різна, часом полярно протилежна інтерпретація дослідниками ідеологічного, філософського, метафізичного дискурса центрального героя М. Хвильового ще раз підтверджує його значущість як однієї з віх розвитку образу людини в українській культурі.

Другий підрозділ першого розділу – «Теоретичні засади філософської антропології та антропології літератури» – становить теоретичне підґрунтя дисертації. У ньому стисло проаналізовано основні концепції філософської антропології як напряму в філософії, що має значний вплив на зміни концепційно-методологічного характеру в сучасній гуманітаристиці, та окреслено перспективи антропології літератури як суголосного цим тенденціям шляху літературознавчого дослідження.

Творча діяльність М. Хвильового припала на епоху, коли низка праць провідних філософів, науковців, літераторів та ін. засвідчила тенденцію «антропологічного перевороту» в європейському самоусвідомленні. Його було виражено в переорієнтації рефлексій філософії з буття самого по собі на людину як його (буття) вихідний пункт і центральну категорію. Метафізичну сутність людини ставили в центр своїх досліджень безпосередні творці «антропологічного перевороту» Е. Гуссерль, В. Дільтей, Ф. Ніцше, Л. Фейєрбах, З. Фройд, К.-Г. Юнг та ін. Їхні революційні роботи свідчили про нагальну потребу вироблення нового бачення людини, що відповідало б вимогам часу. Однією зі спроб створення концепції людини, адекватної новій добі стала філософська антропологія М. Шелера, що

базувалася, по-перше, на пріоритетності людини в системі «людина – суспільство», по-друге, на загостреній увазі до неприродних з біологічної точки зору виявів духовності людини, її вічного незадоволення цією реальністю.

На сьогодні антропологія (філософська, соціальна, культурна, а від недавнього часу й літературна тощо) у контексті кризи постмодерного світогляду є одним із найперспективніших напрямів у гуманітаристиці. Незважаючи на теоретичну невизначеність, що завжди супроводжує виокремлення певної наукової дисципліни, уже можна виділити два вектори її розвитку. По-перше, *антропологія літератури* (В. Ізер, Р. Нич, В. Подорога та ін.) – спроба інтердисциплінарних досліджень, які впроваджуються на межі антропології та літературознавства. По-друге, *літературознавча антропологія* (Є. Косовська, Є. Яворски та ін.) – узагальнення багатьох літературознавчих дисциплін, що обрали об'єктом дослідження особливості художнього відображення всіх аспектів буття людини в конкретному літературному тексті. Становлення антропології літератури супроводжується «культурологічним переворотом» у літературознавстві (А. Бужинська, В. Лейч, С. Грінблатт та ін.). Виокремлюється модель літературознавчого аналізу, для якої пріоритетним стає не так теоретизування, як різноманітні практики й інтерпретації, що залучають диференційовані культурні контексти. У роботі ми схилиємося до літературознавчої антропології, що передбачає аналіз образу людини в художніх творах за допомогою традиційних літературознавчих методів.

Другий розділ дисертації – **«Людина та революція у творчості М. Хвильового»** – складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню художнього зображення у прозі М. Хвильового складних трансформацій, що їх породила революція і зміна метафізичних орієнтирів у внутрішньому світі сучасника.

У *першому підрозділі другого розділу* – *«Герой М. Хвильового на тлі революційної епохи: метафізичний вимір»* – розглянуто революцію як нереалізовану можливість метафізичного покращення людини, віднайдення нею внутрішньої гармонії в оновленому, справедливому й прекрасному світі. Антропоцентричність стала джерелом революційних устремлінь для героїв М. Хвильового, які відображали авторське відчуття змін світо- і самосвідомості сучасника, мрію про майбутнє як «загірну комуну» (оповідач з «Арабесок», Я з «Я (Романтики)», анарх із «Повісті про санаторійну зону», Б'янка із «Сентиментальної історії», Дмитрій Карамазов із «Вальдшнепів» та ін.). Саме ідеал «реформованої людини» в оновленому суспільстві став поштовхом до їхніх революційних пошуків. Одночасно у прозі письменника означено трагічний конфлікт героя, для якого революція була засобом звільнення Особистості, з суспільством, що в ньому поступово утверджувалася ідея наддержави як єдиноможливої метафізичної мети існування. Про таку тенденцію свідчить хоча б візія «щасливої країни» в «Арабесках». Її жителі – «квакери» доби Азіатського ренесансу – існують лише як маса й у вирі організованих дійств (цирк, карнавал, футбол, спортивні клуби, клуби ділового будня тощо) не мають шансу залишитися наодинці із собою, самовизначитися поза межами «щасливого» натовпу.

Центральний герой прози М. Хвильового став талановитим відображенням актуального для того часу типу нової людини. Заради щастя майбутніх поколінь революціонер М. Хвильового бере на себе роль «Аттіли». На його думку, необхідно зруйнувати «старий світ» як право, мораль, традицію тощо, знищивши носіїв його духовності, і на місці порожнечі, що виникне після цього, розпочати будівництво «загірної далі». Символічну «смерть» старого світу, показано в історіях дедушки із «Шляхетного гнізда», старого газетяра з «Елегії», діда Зідула з «На озера» тощо. Незважаючи на оптимістичне проголошення приходу нового життя у цих творах, письменник разом із тим дає відчуття жаху перед безкомпромісною жорстокістю, з якою молодість нищить попередників. Квінтесенцією концепції «очищення» від традиційної моралі може бути одна із центральних постатей мегатексту М. Хвильового Я з «Я (Романтики)», а також герої, котрі продовжують цей характер (Сайгор із «Пуделя», анарх із «Повісті про санаторійну зону», Дмитрій Карамазов із «Вальдшнепів» та ін.). Кожен із них, так чи так, змушений покласти на олтар революції найкраще у своєму житті (вбивство матері в «Я (Романтиці)», відмова Сайгора від стосунків із Татяною, розстріл «ближнього» у «Вальдшнепах» тощо). Але замість нових ідеальних людей «загірної комуни» ці герої, психологічно надломлені вагою безглузвих «ідейних» злочинів, спостерігають цинічних міщан у страшній тоталітарній системі.

Разом із тим, якщо говорити про систему координат «добра» і «зла» у творчості М. Хвильового, то слід відзначити, що ідея будь-якого абсолюту для нього постає лише міражем. Людина в авторському розумінні апріорі не може звільнитися від двох цих протилежних сутностей. Центральні герої, що тією чи тією мірою відобразили роздуми й терзання автора (Я, Юрко, Мар'яна, анарх, Дмитрій Карамазов, Б'янка, герой-автор «Вступної новели», «Арабесок» та ін.), завжди перебувають на роздоріжжі між добром і злом. Саме ця роздвоєність, постійне духовне напруження й сумніви становлять основу їхньої сутності. Та одночасно наївна й страшна ідея, в яку вони повірили й заради якої переступили через закон, совість, мораль, особисте щастя, сьогодні викликає осуд. Однак сам герой-революціонер у М. Хвильового, незважаючи на його раціонально обґрунтовані поривання до абсолютного зла, є втіленням непокороного бунтаря-правдолюбця, ренесансного «духу неспокою», у який був так залюблений його автор. Невдалий досвід революції не заперечує цієї його особливості, навпаки, наповнює таку людину благородним стражданням, відкриває шлях до нових пошуків та відродження.

У другому підрозділі другого розділу – *«Революціонер проти обивателя: протистояння ідеалів і крах ілюзій»* – проаналізовано дискурс обивателя, «маленької людини» в прозі М. Хвильового. Міщанство як зацикленість виключно на матеріальних благах у творчості письменника є уособленням демонічного зла («Пудель», «Лілюлі», «Сентиментальна історія», «Іван Іванович» тощо). Поєднуючи таке сприйняття міщанства із зовнішнім сатиричним пафосом у його зображенні, письменник наслідує й переосмислює концепцію «зла як посередності» М. Гоголя. Наприклад, обивательщину, що проникла й поширилася в рядах правлячої партії, в «Івані Івановичі» змальовано як торжество «сатани» («чорна меса» зборів

ком'ячейки, «розп'яття» товариша Лайтера, головний начальник Семен Якович – чорт тощо).

Можливо, найяскравіше у творчості М. Хвильового перемогу «звичайного диявола» як прагнення людини заховатися від вічних питань у закутку системи, ілюструє історія Б'янки із «Сентиментальної історії». Перебуваючи в стані постійної ідеологічно-філософської кризи, дівчина намагається позбутися її за допомогою напруженої механічної праці. Переживши крах метафізичних пошуків, Б'янка «круто повернулася і пішла у свою установу», тобто здійснює спробу віднайти себе як частину системи, коли не вдалося реалізуватися як особистість. Саме ця фінальна фраза повісті якраз демонструє справжній крах героя М. Хвильового, якого, на нашу думку, змогли уникнути розчаровані мрійники з потягом до суїциду (редактор Карк з однойменного оповідання, Мар'яна із «Заулку», Хлоня з «Повісті про санаторійну зону», Вероніка із «Силуетів», Ліда Спиридонова із «Зав'язки» та ін.) та самопроголошені антихристи (Я з «Я (Романтики)», анарх із «Повісті про санаторійну зону», Дмитрій Карамазов із «Вальдшнепів» та ін.), адже для них метафізичні пошуки, внутрішнє страждання та боротьба продовжуються.

Для письменника боротьба з міщанством була актуальною і як суспільне явище, і як феномен екзистенційного характеру. Міщанина «Івана Івановича» можна визначити не лише як узагальнення суспільного типу, а і як повноправну частину розколотого Я героя-революціонера. Про це свідчить спільний для «Вальдшнепів» та «Івана Івановича» образ куховарки (Явдоха, Одарка), що показує «ошасливлений» народ на службі в нового партійного панства (Дмитрій Карамазов та Іван Іванович). Навряд чи випадково саме «Іваном Івановичем» називає Дмитрій Карамазов недосконалих ближніх, які, на його думку, своїм існуванням затримують прогрес, та слабку, схильну до компромісів частину самого себе.

Револуція стала для героїв М. Хвильового чинником, що, заперечивши всі попередні моральні, релігійні та філософські істини, повною мірою розкрив трагічні суперечності буття та хаос, у якому приречена існувати людина, позбувшись попередніх орієнтирів. Обивателі, інстинктивно відчуючи одвічну приреченість ідей на банкрутство в «практичному» житті, шукають психологічного комфорту в знищенні істинно людської потреби метафізичного обґрунтування буття, спрощення свого існування до чисто фізіологічного акту (Анфіса Павлівна, Павлина Анфісівна, Гіль, Микита, Сидір із «Колонії, вілли...», Леонід Гамбарський, Аркадій Андрійович, Степанида Львівна із «Заулку», Хая, Райський, Яблучкіна із «Свині», Андре, Мура, Же, Йосип Гордієнко, Іванов із «Чумаківської комуни», Микола Григорович, Пульхерія Львівна з «Арабесок», Маруся, Пупишкін, Мамочка з «Лілюлі», Іван Іванович, Марфа Галактіонівна, Семен Якович з «Івана Івановича» та ін.).

У сатиричних творах М. Хвильового відображено тугу міщанина, який опинився у вирі полемік, серед протистояння різних, часто кардинально протилежних поглядів на політику, мораль, релігію, культуру, притаманних 1920-м рокам ХХ століття, за чіткою ієрархією суспільства з загальноприйнятими нормами та мінімумом особистої відповідальності, зразком якої була Російська імперія. Прагнення

обивателя до «систематизованого суспільства» пророче відображено вже в новелах та повістях М. Хвильового 1920-х рр. («Колонії, вілли», «Редактор Карк», «Чумаківська комуна», «Повість про санаторійну зону», «Пудель», «Сентиментальна історія», «Іван Іванович» тощо), коли «Країна Рад» почала перетворюватися на державу, у якій практично знівельовано особистий вибір і особисту відповідальність. «Зайвими», шкідливими, приреченими людьми в цій ситуації виявилися ті, для кого революція символізувала звільнення людини, хто внутрішньо не був готовий протистояти тому абсурду, на який перетворили революційну метафізику «партачі життя» (у творах М. Хвильового це редактор Карк, Вадим, Марія, анарх, Дмитрій Карамазов, Ліда Спиридонова та ін.).

У третьому підрозділі другого розділу – «Образ Дмитрія Карамазова в романі *«Вальдшнепи»* як квінтесенція морального вибору “нової людини”» – розглянуто протистояння традиційної й революційної моралі у свідомості героя.

Людина у творах М. Хвильового – сучасник доби, коли мораль, санкціонована державною ідеологією, орієнтувалася виключно на міру тієї користі, яку зможе принести той чи той вчинок справі революції. Теоретично вона готова прийняти такі норми поведінки (про це свідчать хоча б історії Я з «Я (Романтики)», анарха із «Повісті про санаторійну зону», Дмитрія Карамазова з «Вальдшнепів» тощо), але за умови, що їхнім джерелом стане нова особистість, досконалий революціонер. Невдача революції саме у сфері реформування *людини*, тієї більшості, яка, незважаючи на зміну декорацій, так і залишилася «партачити життя», змушує героя М. Хвильового внутрішньо дійти невтішних висновків: нова революційна мораль не виправдала себе. Саме про такий розвиток самоаналізу героя М. Хвильового свідчить образ Дмитрія Карамазова з етапного твору письменника – роману «Вальдшнепи».

Герой «Вальдшнепів» Дмитрій Карамазов як найбільш яскравий ретранслятор ідеологічної кризи особистості у творах М. Хвильового є своєрідним продовженням типу, зображеного Ф. Достоевським («Злочин і кара», «Ідіот», «Брати Карамазови», «Біси» тощо), – людей, які засудили і стратили Бога, поставивши ідею вище за «міщанську» мораль (Родіон Раскольников зі «Злочину і кари», Іван Карамазов із «Братів Карамазових» та ін.). Проте для Карамазова характерна показова особливість, що відрізняє його як від вищеназваних героїв Ф. Достоевського, так і від більшості персонажів М. Хвильового – внутрішній рух до визнання максими «всі за всіх винні», спокутування «злочину» цілої генерації через особисте страждання. Саме цей нюанс намагався підкреслити письменник, назвавши героя *Дмитрієм* (а не Іваном чи Альошою) і перекинувши таким чином інтертекстуальний місток до Миті Карамазова з «Братів Карамазових» російського письменника, для якого страждання, покарання за нездійснений злочин стало початком духовного переродження. Змога побачити Богоматір у кожному недосконалomu ближньому, несподівана й небажана жалість до гальма прогресу пересічного «Івана Івановича», нарешті, збереження шлюбу з Ганною – усе це свідчить про трагічний конфлікт у свідомості Дмитрія Карамазова революційної риторики і загальнолюдських моральних цінностей, того, багато в

чому інтуїтивного, відчуття «добра», що характерне для образу людини у творах Ф. Достоевського.

Револуція у М. Хвильового традиційно асоціюється з жінкою. Саме через образи Аглаї й Ганни з «Вальдшнепів» у його прозі прозоро означено трагічну розколотість душі революціонера, українського інтелігента. Головний герой роману Дмитрій Карамазов як уособлення сучасника поставлений письменником в умови вибору не лише супутниці життя, він має визначитися з подальшим вектором розвитку суспільства в Україні, в Радянському Союзі, в Європі.

«Найновіша людина» Аглая рішуче засуджує будь-які сумніви Карамазова в його «обраності», у праві розпоряджатися не лише власним життям, а й життям недосконалих «звичайних» людей, спонукає визнати концепцію «сильному дорогу» за єдиноправильну, не допускаючи в ній жодних змін, «коректи». Нееластичність світоглядних орієнтирів, відкрита пропаганда тоталітаризму, прикритого фразами про загальне благо, стали ідеологією Аглаї – «передової» людини початку ХХ століття.

Антагоністом «нової людини» Аглаї в романі є Ганна, яку Карамазов характеризує як «типову українську жінку». Образ Ганни, цілком можливо, символічне узагальнення певної грані рецепції Карамазова й частково самого М. Хвильового України як «безвольної» країни, що не здатна опиратися кривдникам. Таким чином стає зрозумілою суть сімейної драми Карамазова – особистості, яка гарячково намагається знайти дієві засоби впливу на навколишню реальність, – та Ганни – уособлення християнської моделі людини, носія тієї самої «міщанської моралі» не спротиву злу, послуху, терплячості. Дмитрій зневажає Ганну інтелектуально, саме так як він зневажає традиційну мораль, уважаючи її частиною міщанського світогляду, що заважають його нації і йому особисто досягнути омріяних вершин. Зрада Карамазова дружині з Аглаєю, характер якої прямо протилежний характеру Ганни, його непереборна пристрасть до цієї дівчини є немовби символом бунту доведеного до відчаю своїм безправним становищем українського інтелігента. Заперечуючи недієздатну, «осточортілу», на його думку, національно вкорінену мораль, «закобзарену психіку», він готовий «кинутися в обійми» до ментально чужих українській нації методів досягнення мети, намагаючись за їхньою допомогою «вивести націю на широку дорогу».

Третій розділ – «Образ людини у творчості М. Хвильового в контексті європейської культури та міфу про Азіатський ренесанс» – складається з двох підрозділів. У ньому розглянуто героя М. Хвильового як певну культурну модель, сформовану на ґрунті європейських традицій та авторського міфу про Азіатський ренесанс.

Перший підрозділ третього розділу – «Вічні образи Фауста та Дон Кіхота як типологічна основа героя М. Хвильового» – присвячено аналізу зв'язків героя письменника в типологічному та інтертекстуальному аспектах із центральними вічними образами людини європейської культури.

У прозі та публіцистиці М. Хвильового можемо виділити два дискурси «європейськості». По-перше, це дискурс, пов'язаний із фаустианством, що більш

близький північним народам Європи. Він репрезентує модель людини-дослідника, яка намагається реформувати життя за допомогою раціонально вироблених схем. По-друге, це дискурс відчуття апіорі ірраціонального, незбагненого світу, у якому особистість може знаходити мотивацію свого життя лише в сліпій вірі. Таке світовідчуття найповніше відобразилося у південноєвропейському вічному образі Дон Кіхота. І дискурс Фауста, і дискурс Дон Кіхота присутні в прозі М. Хвильового. Вони відображають одне проблемне поле його творчості – кризу європейського типу особистості в контексті теорії О. Шпенглера та самого М. Хвильового про «занепад Європи». Опозиція фаустівського та донкіхотівського типів найяскравіше виражена у двох текстах письменника, що відіграють важливу роль у його творчості, – «Пуделі» та «Повісті про санаторійну зону». Сайгор із «Пуделя» – одна з небагатьох спроб М. Хвильового сконструювати трагікомічну модель «громадської людини», героя-Фауста. Визначальною рисою комісара, як і Фауста І. В. Гете, є його націленість на розв'язання універсальних проблем і фатальне нехтування конкретною реальністю. Мета громадської діяльності Сайгора – зміни на краще для народу, людства. Однак, стикаючись з кожним представником «людства», іншими словами, з окремою людиною, герой демонструє зверхність, байдужість, навіть жорстокість. Спілкування зі звичайними «смертними» без протоколу відкриває перед ним дражливу істину – мітинги, промови, документи для державної системи взагалі і для нього зокрема перетворилися на фетиш.

Крім того, містична аура, що оточує Сайгора «на природі», приводить його до ідеологічної кризи, набагато глибшої, аніж усвідомлення прірви між уявленнями про щасливу «громадську» та «екзистенційну» людину. Ця криза має онтологічний характер. Існування нечистої сили (у «Пуделі» – пудель, мадемуазель Арйон, «довгоногий-довговолосий», у «Фаусті» – Мефістофель та ін.) передбачає й існування її опозиції – Бога – найвищого світового розуму, роль якого хочуть взяти на себе відповідно Сайгор і Фауст як типологічна основа та інтертекстуальне джерело образу в прозі М. Хвильового. Наявність Бога-Творця як метафізичного абсолюту добра означає гармонійну досконалість недосконалого, з погляду Фаустів, світу і робить зайвими та шкідливими всі претензії на його докорінну реформацію. Тікаючи до міста, «громадська людина» М. Хвильового демонструє повну капітуляцію перед «живим життям» та власну приреченість.

Образ Дон Кіхота у М. Хвильового-письменника може бути визначений як типологічна основа більшості його трагічних героїв (Оксана із «Життя», редактор Карк та Юрко з однойменних новел, Марія та Вадим із «Синього листопаду», Стенька з «Легенди», Б'янка із «Сентиментальної історії», Дмитрій Карамазов із «Вальдшнепів», Ліда Спиридонова із «З лабораторії» та ін.), адже характерною їхньою особливістю є ідеалістичне, викривлене під впливом певних чинників, ілюзорне сприйняття реальності. Однак найбільше Дон Кіхот як тип корелює з образом анарха з «Повісті про санаторійну зону».

Серед низки інтерпретацій, що їх отримав образ Дон Кіхота протягом існування в європейському культурному просторі, можна виділити особливо співзвучне з повістю М. Хвильового його потрактування як божевільного, котрий глибше пізнає

життя та влучніше дає характеристики навколишньому світу, ніж ті, хто вважає себе «премудрими». Донкіхотівське божевілля анарха – героя, який обирає втечу від реальності, яскраво висвітлює абсурдність, жорстокість та нудьгу довкілля. У творі М. Хвильового ознакою саме «космічного», за термінологією М. Фуко, божевілля універсуму є поступове занурення «нормального» головного героя в психічно нездорову атмосферу «санаторійної зони» як метафори Радянської України 20–30-х років XX століття. «Санаторійна зона» в повісті М. Хвильового показана як обмежений «космічно божевільний». Письменник зображує альтернативні світи (місто, експериментальна ферма тощо), де живуть інші люди й куди героям, обтяженим власною суттю, немає доступу.

Отже, Фауст і Дон Кіхот як типологічні основи героїв М. Хвильового утворюють у його прозі бінарну опозицію орієнтації на раціональне та ірраціональне світовідчуття. Показово, що, на відміну від публіцистики М. Хвильового, раціоналіст і теоретик Фауст як варіант «громадської людини» має достатньо зредукований вияв у його художній творчості й повнокровно представлений лише в образі Сайгора з «Пуделя», тоді ж як тип Дон Кіхотів репрезентований достатньо широко і, очевидно, претендує на авторську симпатію. І герой-Фауст, і герой-Дон Кіхот змальовані М. Хвильовим як вичерпані, недієздатні типи в новій реальності. Виконавши завдання «руйнівників» старого суспільства, моралі, самих себе, вони приречені на загибель.

У другому підрозділі третього розділу – *«Візії людини майбутнього Азіатського ренесансу у творчості М. Хвильового»* – розглянуто вплив міфу про Азіатський ренесанс на структуру художньої антропології письменника.

Концепція культурно-цивілізаційної вичерпаності людини-Фауста й людини-Дон Кіхота («Арабески», «Пудель», «Повість про санаторійну зону», «Сентиментальна історія» тощо) викликає цілком закономірне питання про тип нової особистості, яка прийде їм на зміну. З'ясувати бачення такої людини М. Хвильовим можна, звернувшись до образу дитини та дитинства в його прозі. Можемо зафіксувати у творчості письменника відсутність дитинства як метафізичної категорії. Це можна тлумачити двояко. По-перше, революційне руйнування традиційних християнських цінностей заперечує і загальновідому максиму «Будьте як діти». Відсутність повноцінних дитячих персонажів у М. Хвильового немов данина часу, героєм якого стала людина, котра в протистоянні зі світом розраховує лише на власні сили. Наявність дитини в християнському дискурсі передбачає й існування «дорослого» – Бога. Для М. Хвильового метафізична модель світу, розділеного на «нерозумних» дітей (людство) та всезнаючого «дорослого» (Бога-Христа) є неприйнятною.

По-друге, існування дитини передбачає продовження традицій. Дорослий має передавати нащадкам певні аксіоматичні знання, що допоможуть їм вижити, зберігши нормальний фізичний і психологічний стан. Для М. Хвильового характерне трагічне модерністське світовідчуття, у якому «дорослому» нічого сказати дитині, важко пояснити глибоко ворожу для людини реальність. Розчарування в будь-яких настановах, філософія заперечення, частково інтуїтивне відчуття світу як абсурду робить знищення інституту дитинства мало не актом

милосердя. Тому симптоматичним є «безпліддя» тих героїв М. Хвильового, в уста яких автор явно намагався вкласти основні сентенції власного світогляду та аналізу результатів революції (Марія із «Синього листопаду», анарх із «Повісті про санаторійну зону», Дмитрій Карамазов із «Вальдшнепів», Б'янка із «Сентиментальної історії» та ін.), що ще раз підкреслює трагічну безперспективність їхніх духовних пошуків.

Показуючи приреченість старого світу, М. Хвильовий бере за основу міф про народження Христа, щоб зобразити процес становлення людини Азіатського ренесансу. Ця людина приходить на зміну європейському типу особистості, сформованій на базі християнського світогляду. Для М. Хвильового характерним є прагнення вийти за рамки європейської культури, перерости її, дати образ нової людини Азіатського ренесансу. Духовний занепад «європейського» міста, його перетворення, за О. Шпенглером, із «культури» на «цивілізацію» найяскравіше зображено в «Сентиментальній історії». У цьому творі головна героїня опиняється в середовищі, для якого не існує майбутнього, а сенс життя полягає в задоволенні фізичних потреб та хворобливо гіпертрофованого самолюбства. Показати ж топос зародження нової культури Азіатського ренесансу повною мірою не вдалося, адже інтуїтивно письменник відчував нежиттєздатність цього неоміфу. Однак у двох його творах «Життя» та особливо «Із Вариної біографії» можна знайти сконструйовані за зразком біблійного міфу візії зачаття та народження нового Месії – моделі людини, протиставленої європейській особистості. М. Хвильовий показує «батьками» людини Азіатського ренесансу, тими ідеологічно-філософськими, культурними, етнічними джерелами, з яких вона мала б постати, неосвічену «азіатську» народну масу пореволюційної України (Оксана, Варя) та комуністичну партію (Мишко, Серьoga), яка, на думку М. Хвильового-теоретика, репрезентує засади найвищого досягнення суспільної думки європейської цивілізації.

ВИСНОВКИ

У прозі М. Хвильового з небувалою доти яскравістю було показано особистість зламу століть у вирі метафізичних, політичних, культурних, навіть цивілізаційних криз. Письменник жив і творив у час воєнного та революційного лихоліття, коли звичайна людина потрапляла в низку «граничних ситуацій», що розкривали її істинне обличчя, змиваючи грим, нанесений вихованням, культурою, суспільною думкою. Тому художню антропологію як відображення цих складних процесів у образах сучасників можна визначити чи не найактуальнішою гранню прози М. Хвильового.

Важливою особливістю початку ХХ століття була гостра криза метафізичного уявлення про світ і людину, яка відобразилася в низці праць письменників, філософів та науковців природничого профілю (Дж. Джойс, Ф. Кафка, К. Маркс, Ф. Ніцше, М. Пруст, З. Фройд, М. Шелер, О. Шпенглер, К. Г. Юнг та ін.). Безсумнівно, зачепила вона й, так би мовити, пересічного європейського інтелектуала, образ якого багато в чому ліг в основу концепції центрального героя М. Хвильового.

Однією з найважливіших причин цієї кризи стали буквально варварські за безглуздою жорстокістю історичні події, що відбулися в неначебто культурній, свідомій і гуманній Європі. Перша світова війна заради сумнівних політичних вигод приречла на страдницьку смерть мільйони людей, яскраво продемонструвавши сучаснику М. Хвильового жорстокість та алогічність життя, відсутність будь-яких причин до поклоніння «старому» Богу та підпорядкування «старій» державі. Для ідеалістів, шукачів нової правди, Жовтнева революція спершу здалася доказом всесильності людини, яка змогла порвати пута вікового рабства та знищити у своїй свідомості політичні, релігійні, економічні, суспільні стереотипи.

Виходячи із цих передумов, М. Хвильовий моделює образ людини у своїй прозі. Революція захопила його центральних героїв як можливість практичного випробовування нової метафізики. Звертаючись до особливостей образу людини в письменника, можемо виділити кілька характерних типів героїв. Кожен із цих типів по-своєму відображає проблематику метафізичного бунту, про який говорилося вище. Герої дореволюційного світовідчуття в новій реальності відчувають свою фізичну приреченість (мати Нюсі з «Редактора Карка», мадам Фур'є з «Лілюлі», дедушка із «Шляхетного гнізда», старий газетяр з «Елегії», частково художник Чаргар із «Сентиментальної історії» та ін.). У цих образах автор підкреслює трагічну вичерпаність старої метафізики, яка вже не здатна відповісти на виклики часу, на ті животрепетні питання, що виникають у свідомості та безкомпромісної молоді.

По-друге, герої-революціонери, для яких метафізичний бунт став однією з визначальних характеристик особистості: редактор Карк та Юрко з однойменних новел, Мар'яна із «Заулку», Вадим та Марія з «Синього листопаду», Стенька з «Легенди», товариш Огре з «Лілюлі», Я з «Я (Романтики)», анарх, Хлоня та сестра Катря з «Повісті про санаторійну зону», Б'янка із «Сентиментальної історії», Дмитрій Карамазов із «Вальдшнепів» та ін.). Вони в «старому» новому суспільстві шукають і не знаходять можливості не лише бунтувати, а й жити після бунту. Засудивши старого Бога й стару мораль, герої цього типу у своїх метафізичних шуканнях воліють перетворитися на нелюдів, здійснити найжорстокіші злочини для того, щоб змінити світ і людину на краще. Тим страшнішим для них як носіїв деформованої під тиском нової ідеології, але все-таки совісті стає розуміння грандіозного провалу революції.

По-третє, герої, зациклені на матеріальному, «фізичному» боці життя, які репрезентують безсмертне «міщанство» (практично всі персонажі з «Колонії, вілли...», «Свині» та «Івана Івановича», відповідальний і Шкіц із «Редактора Карка», Остап із «Юрка», Вольський із «Кімнати ч.2», Зиммель та Гофман із «Синього листопаду», Пупишкін та Мамочка з «Лілюлі», Унікум, Майя, дідок із «Повісті про санаторійну зону», Сайгор із «Пуделя», Лізбет і діловод Кук із «Сентиментальної історії» та ін.). Їм вдається цілком успішно пристосуватися до нових форм грандіозного вічного лицемірства. Незважаючи на різний соціальний стан, політичні вподобання, культурний рівень, їх об'єднує важлива спільна характеристика – повна байдужість до будь-якої метафізики, концентрація на облаштуванні лише власного «фізичного» добробуту. «Вічні», прокляті питання

буття не викликають у «міщан» жодного інтересу. Люди такого типу, за М. Хвильовим, «з'їли революцію» як порив людини до інакшого життя, вони уособлюють для письменника гоголівського «звичайного диявола» із сірим обличчям із натовпу.

Охарактеризувавши основні типи героїв, зображених у творах М. Хвильового, ми дійшли важливого висновку: для М. Хвильового людина може залишатися Людиною лише за умови збереження інтересу до нерозв'язаних питань буття та прагнення до ідеалу. Байдуже, що вічні питання ніколи не отримають вічних відповідей, а досягнутий ідеал перестане бути ідеалом. Саме незадоволення людини її теперішнім, бажання якогось недосяжного абсолюту робить з неї істоту, відмінну від тварини. На цьому непростому шляху особистість може пройти через нестерпні фізичні, психологічні та духовні страждання (редактор Карк з однойменної новели, Вадим з «Синього листопаду», Гапка з «Кота в чоботях», горбун Альоша з «Лілюлі», товаришка Уляна із «Сентиментальної історії» та ін.), стати на шлях морального падіння (Майя з «Повісті про санаторійну зону», Б'янка та сіроока журналістка із «Сентиментальної історії» та ін.), вчинити страшні злочини (Я з «Я (Романтики)», анарх із «Повісті про санаторійну зону», Дмитрій Карамазов із «Вальдшнепів» та ін.), проте й поринувши в розпусту, ставши злочинцем, вона не перестане бути Людиною. Натомість «Івани Івановичі» апріорі позбавленні цього статусу, адже те життя, яке вони проводять у гонитві за ласим шматком, фізично привабливою жінкою чи задоволенням хворобливого честолубства, позбавлене важливого, незамінного складника – не просто найвищого смислу, а й навіть бажання його досягнути, потенційної здатності усвідомити неповноту свого існування.

Таким чином, у творах М. Хвильового маємо відображення грандіозного експерименту: «стара» метафізика, центром якої був Бог як найвищий імператив, була замінена на нову, в якій центром мала б стати звільнена від релігійного, соціального та культурного поневолення людина. Протягом цього експерименту особистість – теоретично виголошений центр і мета всього сущого – із цілком природною для тоталітарного суспільства логікою була замінена спочатку на клас, а потім на державу. М. Хвильовий одним із перших відчув небезпеку такого зміщення центру нової метафізики, адже поступово інтереси людини й держави не лише віддалялися, а й вступали у видиму суперечність між собою.

Із другого боку, людину у творчості М. Хвильового зображено в контексті культурно-цивілізаційної кризи, в очікуванні якої жила Європа та Російська імперія, а згодом Радянський Союз першої половини ХХ століття. Фундаментальна робота О. Шпенглера «Занепад Європи» не просто похитнула, а в буквальному сенсі «відкрила очі» західному суспільству на необґрунтовану претензійність світобачення, що проголошувало Європу географічним, культурним, історичним центром всесвітнього простору й часу. Оприлюднення книги О. Шпенглера ознаменувало початок епохи активного пошуку нового «центру світу», що мав прийняти естафету в культурно зужитої, вичерпаній Європи. М. Хвильовий став, мабуть, найяскравішим представником цих пошуків для української культури.

Крім порушення метафізичної, політичної та в кожному індивідуальному випадку психологічної рівноваги, революція сприймалася М. Хвильовим як знакова подія, результатом якої могли б бути значні культурно-цивілізаційні катаклізми у світі. Ці ідеї, відомі більшості читачів із його памфлетів, знайшли відображення й у прозі письменника («Життя», «На глухім шляху», «Заулок», «Елегія», «Повість про санаторійну зону», «Сентиментальна історія», «Вальдшнепи» тощо).

Звертає на себе увагу інтерпретація М. Хвильовим двох, можна сказати, закладених у генетичну структуру європейської культури, образів – доктора Фауста й Дон Кіхота. Фауст і Дон Кіхот репрезентують два кардинально протилежні типи європейської свідомості, що утворили відповідно два полюси світоглядної орієнтації. Образ Фауста ознаменував прагнення до раціонального досягнення та організації життя. Дон Кіхот став універсальним символом безнадійної ірраціональної віри в добро та справедливість в умовах абсурдної дійсності. Проблемні поля, властиві цим образам, особливо актуалізувалися в 20–30 роки ХХ століття в Радянському Союзі взагалі та підрадянській Україні зокрема. З одного боку, саме «ідеальну» країну Фауста із завершення поеми І. В. Гете як квінтесенцію прагнення до раціонального пізнання та впорядкованості можна назвати прообразом Радянського Союзу, а гетевських будівників грандіозного каналу – безкласового, безнаціонального, мало що не безгендерного суспільства будівників комунізму. З другого боку, ким як не дон кіхотами стали ті, хто в безнадійних умовах «систематизації» ще намагався щось говорити про самоцінність людської особистості, яка ні в якому разі не має бути знівельована абстрактними поняттями класу, партії, держави.

Синдром Фауста загострюється в героя М. Хвильового з того самого моменту, коли він, визнавши недієздатність старого Бога й старої моралі, взяв на себе роль реформатора людства, тобто визнав себе інтелектуально спроможним до такого надзавдання (мабуть, найяскравіше цей момент описано в новелі «Я (Романтика)»). Його втілено в низці образів, які, викресливши зі своєї свідомості будь-які сумніви, безапеляційно прийняли нову ідеологію, відмовившись заради її утвердження від подальших пошуків (Сайгор із «Пуделя», товариш Жучок із «Кота в чоботях», Аглая з «Вальдшнепів», Марченко із «Зав'язки», Старк із «Щасливого секретаря» та ін.). У зображенні долі цих героїв М. Хвильовий дає відчутти парадоксальну тенденцію: ідея, що могла здаватися величною як проміжний пункт на шляху до ідеалу, міліє та набирає заледве що не карикатурних форм, утвердившись як єдино можливе, канонізоване світобачення, а разом з ідеєю міліють, набираючи міщанського самовпевненого цинізму її носії.

Зовсім інакше виглядають дон кіхоти М. Хвильового (Оксана із «Життя», редактор Карк, Юрко з однойменних новел, Христя з «Кімнати ч. 2», товариш Огре з «Лілюлі», анарх, Хлоня, сестра Катря з «Повісті про санаторійну зону», Б'янка та товаришка Уляна із «Сентиментальної історії» та ін.) – невлаштовані ідеалісти, з усіх боків «биті» більш спритним партійним і безпартійним міщанством. Розуміючи приреченість на невдачу, більше того, підозрюючи, як і сам Дон Кіхот з роману М. Сервантеса, фальшиву суть, нав'язаних іззовні ідеалів, вони все ж не припиняють

двобою зі світовим злом та несправедливістю. Цей двобій часто набуває форм «битви з вітряками» – спонтанного, майже хуліганського бунту (вчинок Альоші з «Лілюлі» на святкуванні Нового року, «спасіння» анархом із «Повісті про санаторійну зону» єврейського хлопчика, вчинки Мар'яни із «Заулку» та Б'янки із «Сентиментальної історії» тощо).

Інтерпретації М. Хвильового й образу Фауста, й образу Дон Кіхота мають спільну показову особливість: письменник наголошує на культурній вичерпаності, вторинності цих типів у сучасному для нього світі. Їм на зміну, на думку письменника, має прийти якісно нова людина – продукт грандіозного культурно-цивілізаційного зрушення – Азіатського ренесансу. Окреслити суть цієї людини М. Хвильовий не ризикнув, але з фанатичною впевненістю показав у творах грядущу загибель європейської моделі світосприйняття, що, залишивши часи свого найбільшого розквіту позаду, перейшла до стадії цивілізаційного старечого доживання. Конфлікт міста й села для письменника позначено цією рисою апокаліптичності. «Місто» у М. Хвильового, який в цьому аспекті, очевидно, орієнтується на О. Шпенглера, – освічене, «європейське», але водночас бездушне, аморальне, зациклене на матеріальному, нездатне до творчості. На противагу йому, дике азіатське «село» приховує грандіозний потенціал, бо саме тут можливе народження нової людини Азіатського ренесансу, яку зображено в новелах «Життя» та «Із Вариної біографії».

Цю людину він охарактеризував як поєднання «дикої» неокультуреної українсько-азіатської енергії з раціональним началом комуністичної ідеї. Створивши у прозі неоміф про народження нового Месії Азіатського ренесансу, М. Хвильовий одночасно дав читачам відчуття свій сумнів у всеохопності комуністичної ідеології та всесильності представників комуністичної партії: «батьки» Азіатського ренесансу, алегорично втілені в образи більшовиків Мишка із «Життя» та Серьogi з «Із Вариної біографії» на перевірці життєвими обставинами виявляються боягузами й пристосуванцями.

Таким чином, революція постає в прозі М. Хвильового як вихідна точка й одночасно результат метафізичної та цивілізаційної кризи, що мала місце в Європі кінця XIX – початку XX століття. Показовою особливістю центрального героя письменника є те, що він проходить усі стадії метафізичного бунту проти «старого» Бога, «старої» держави та «старих» цінностей. Важливо наголосити, що цей метафізичний бунт був єдино можливою реакцією порядної людини на реалії дореволюційного світу, так само як і єдино можливим в пореволюційний час стало тотальне розчарування. Лише в динаміці безперервного внутрішнього пошуку герой М. Хвильового актуалізує себе як особистість. Разом із тим, для прози письменника характерне передчуття значних цивілізаційних зрушень, що хоч, можливо, і не до кінця справдилися на сьогодні, однак у довготривалій перспективі однозначно мають місце в сучасному світі.

Основний зміст роботи викладено в таких публікаціях:

1. Лукавенко В. Образ міста у «Вступній новелі» та «Арабесках» М. Хвильового / Вікторія Лукавенко // Акт. пробл. слов'ян. філол. : міжвуз. зб. наук. ст. / [відп. ред. В. А. Зарва]. — Бердянськ, 2010. — Вип. XX. — Ч. 2 : Лінгвістика літературознавство. — С. 150—156.
2. Зенгва В. «Вальдшнепи» М. Хвильового та романи Ф. Достоєвського : інтертекстуальний аспект / Вікторія Зенгва // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [ред. кол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) та ін.]. — 2011. — Вип. 61. — № 936. — С. 271—275.
3. Зенгва В. Місце «Івана Івановича» в мегатексті М. Хвильового / Вікторія Зенгва // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер. : «Філол. науки» / [ред. кол. : В. С. Курило (гол. ред.) та ін.]. — Луганськ, 2011. — № 1 (212). — С. 43—51.
4. Зенгва В. Дискурс божевілля в «Повісті про санаторійну зону» М. Хвильового / Вікторія Зенгва // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер. : «Філол. науки» / [ред. кол. : В. С. Курило (гол. ред.) та ін.]. — Луганськ, 2011. — № 3 (214). — С. 52—60.
5. Зенгва В. Метафізичний вимір героя М. Хвильового / Вікторія Зенгва // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філол. / [ред. кол. : Ю. М. Безхутрий (відп. ред.) та ін.]. — 2011. — Вип. 63. — № 989. — С. 82—86.

АНОТАЦІЯ

Зенгва В. О. Художня антропологія прози М. Хвильового: герой як феномен культури. — На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 — українська література. — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОНмолодьспорту України, Харків, 2012.

У дисертації проаналізовано особливості художньої антропології прози М. Хвильового як представника доби (початок XX століття), що характеризувалася кардинальною зміною концепції людини в європейському культурному просторі. Визначено метафізичні передумови, причини та мету революції в інтерпретації центральних героїв письменника. Аналіз прози М. Хвильового дає змогу зробити висновок про існування в його художньому світі системи координат «добра» і «зла». Для його персонажів, які можуть бути проінтерпретовані як позитивні, характерне постійне невдоволення цією реальністю, стремління до ідеального. «Зло» для М. Хвильового втілювалося у відсутності інтересу людини до «метафізики», її зосередженості на власних фізіологічних потребах.

За допомогою інтертекстуального та автотекстуального аналізу роману «Вальдшнепи» окреслено градацію морально-ціннісних орієнтирів героя. Розгляд

типологічних особливостей концепції людини в контексті дискурсів вічних образів Фауста і Дон Кіхота дозволив константувати виразну ірраціональну основу художнього світу М. Хвильового. Охарактеризовано художнє вираження в мегатексті письменника теорії О. Шпенглера про «занепад Європи» й авторського міфу М. Хвильового про Азіатський ренесанс.

Ключові слова: художня антропологія, концепція людини, метафізика, художній світ, дискурс, вічний образ, Азіатський ренесанс.

АННОТАЦИЯ

Зенгва В. А. Художественная антропология прозы М. Хвелевого: герой как феномен культуры. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОИмолодежиспорта Украины, Харьков, 2012.

В диссертации проанализированы особенности художественной антропологии прозы М. Хвелевого как представителя эпохи (начало XX столетия), характеризующейся кардинальным изменением концепции человека в европейском культурном пространстве. Определены метафизические предпосылки, причины и цель революции в интерпретации центральных героев писателя. Анализ прозы писателя позволил сделать вывод о существовании в его художественном мире системы координат «добра» и «зла». Для его персонажей, которые могут быть проинтерпретированы как позитивные, характерна постоянная неудовлетворенность данной реальностью, стремление к идеальному. «Зло» для М. Хвелевого воплотилось в отсутствии интереса к метафизике, сосредоточенности человека на своих физиологических нуждах.

С помощью интертекстуального и автотекстуального анализа романа «Вальдшнепы» очерчена градация морально-ценностных ориентиров героя. Рассмотрение типологических особенностей концепции человека в контексте дискурсов вечных образов Фауста и Дон Кихота позволило констатировать ощутимую иррациональную основу художественного мира М. Хвелевого. Охарактеризовано художественное выражение в мегатексте писателя теории О. Шпенглера о «закате Европы» и авторского мифа М. Хвелевого об Азиатском ренессансе.

Ключевые слова: художественная антропология, концепция человека, метафизика, художественный мир, дискурс, вечный образ, Азиатский ренессанс.

SUMMARY

Zengwa V. A. Art anthropology of the prose of M. Khvylovyy: a hero as a phenomenon of culture. – The manuscript rights.

The thesis for the degree of Candidate of Philological Studies, speciality 10.01.01 – Ukrainian literature. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science, Youth and Sport of Ukraine, Kharkiv, 2012.

In thesis the art anthropology of the M. Khvylovyy's prose is analyzed. The writer was represented a period (early twentieth century) of radical change of the human concept in European cultural space. It is defined the basic principles of «anthropological revolution» in philosophy, which greatly influenced on modern literature in general and M. Khvylovyy's art in particular. With motive and pattern analysis anthropocentrism writer's prose is proved. It is shown in the interpretation of the central characters of the writer the metaphysical assumptions, reasons and purpose of the revolution as the event that the efforts of the masses was to gain freedom for every individual. It is analyzed the philosophical, historical and literary sources of cultural consciousness of M. Khvylovyy's contemporary person as typological basis of his characters.

It is solved the confrontation of heroes with revolutionary consciousness and the «burghers» characters on the pages of M. Khvylovyy's novels, short stories and an unfinished novel. Avtotextual analysis of writer's prose led to make a conclusion about the existence in his art world a coordinate system of «good» and «evil». It is proved that «good» of M. Khvylovyy's central hero is not focused on philanthropy and involves violation of traditional moral norms. For the heroes of the writer, who may be interpreted as a positive, it is characteristic the constant frustration this reality, aspiration to the ideal. «Evil» for the writer embodied in the lack of interest in «metaphysics», focusing on physiological needs. M. Khvylovyy's «burghers» from a series of his satirical texts have such depiction.

Through intertextual and avtotextual analysis of «Woodcock» it is outlined a gradation of moral values and goals of the protagonist of the novel Dmitriy Karamazov. At this critical juncture for M. Khvylovyy product we can observe the confrontation of traditional Christian morality, the source of which is a powerful novel's intertextual source – Dostoevsky's fiction – and the newly self-proclaimed moral of M. Khvylovyy's heroes. In this context the image of women in the novel is studied, embodied in two radically opposing personalities Aglaya and Hanna – the «new person», who ideologically position make her to lose a sense of proportion and weak «Christian», who's «obedience» to the orders «from above» borders with a bourgeois weakness.

Analysis the typological features of the concept of human in the context of discourses of Faust's and Don Quixote's images led to make the conclusion about the irrational basis of M. Khvylovyy's art world. It is shown the cultural exhaustion Faust's and Don Quixote's and Faustian model of human in the writer's interpretation. Because his «Faust» exists in a world of illusions of own benefit, and «Don Quixote», faced with the harsh reality, chooses the «kingdom of phantoms» and death.

The conflict of city and village in M. Khvylovyy's prose is analyzed. City for M. Khvylovyy – educated, «European», but also it is immoral, fixed on the material things, unable to creation. The city is shown in the writer's art world as a center of civilization, which exhausted itself and has no ability to continue in the act of

procreation. In contrast his wild Asian «village» has secret grand potential because here it is possible the birth of a new Asian renaissance's man, shown in the stories «Life» and «From Varya's biography». That is why the function of procreation takes wild «Asian» Ukrainian village, in which the baby (the symbol of Asian renaissance in M. Khvylovyy's prose) is born. The artistic expression in writer's mehatext the Spengler's theory about «the decline of Europe» and the M. Khvylovyy's own myth about Asian renaissance is studied.

It is made a conclusion about a revolution in as a starting point and result of metaphysical and civilizational crisis, which took place in Europe late XIX – early XX century. The indicative feature of the writer's central character is that he is gone through the all stages of metaphysical rebellion against the «old» God, «old» state and the «old» values. It is important to emphasize, that this metaphysical rebellion was the only possible reaction of decent person in the realities of pre-revolutionary world, as well as the only possible in post-revolutionary time was a total disappointment. Only in the dynamics of continuous internal search M. Khvylovyy's hero actualizes himself as a person. However, the prose writer characterized anticipation considerable developmental changes that, though, perhaps, not entirely true today, but in the long time perspective, definitely have a place in the modern world.

Keywords: art anthropology, the concept of human, metaphysics, art world, discourse, eternal image, Asian renaissance.